

Ancsel Éva

A gyermek komolyabb, mint mi

A televíziós gyermekfilmek ötödik kőszegi szemléjének vitaindítóját és zárszavát egyaránt Ancsel Éva filozófus tartotta. Cikkünk ezek alapján készült.

Harmadszor vagyok itt Kőszegen, és azt hiszem, hogy ezeken a szemléken legalábbis egy alapvető megegyezés, közös előfeltevés kialakult. Ez pedig az, hogy bárhol foglaljon is helyet a jelenlegi hierarchiában a gyermekkultúra — netán nem épp a neki megfelelő magaslaton —, akkor is jónak, sőt, a felnőtteknek nyújtott kultúránál csak jobbnak szabad lennie. A kérdés azonban az, hogy minek alapján nevezhetjük jónak a gyermekek számára létrehozott kultúrát. Erre már nem olyan könnyű válaszolni, hiszen egymásnak ellentmondó igények, szükségletek szorongatják az alkotókat, a műsorszerkesztőket.

Megpróbálok megfogalmazni, hogy az ellentmondások közepette melyik az a centrális igény, amelynek szerintem meg kell határoznia, hogy hogyan és milyen gyermekkultúrát alkotunk.

Meggyőződésem szerint a központi igény az, hogy mi kell a gyerekeknek, mi kell ahhoz, hogy gyerekként, majd felnőttként az életet tisztességgel és erővel viselni tudják, sőt vezetni is, valódi értékek alapján. Hogy tehát ne csak viselni tudják, hanem meg tudjanak küzdeni az élet sok kisméretű, de ettől még nem kevésbé veszedelmes hétfejű sárkányával. S miközben ilyen sárkányokkal kell megküzdeniök, tudjanak *jóba lenni az élettel*, ne vesztítsék el öröm-képességüket, tudjanak látni és mégsem visszariadni attól, amit látnak. Ebben a néhány szóban is ott feszül néhány ellentmondás. Ha ugyanis azt mondom, hogy az egymásnak ellentmondó igények kö-

zül azt kell választani, hogy mi kell a gyerekeknek és a fiataloknak, akkor arra gondolok, hogy *objektíven* mi kell nekik ahhoz, hogy megvalósuljon, amit megfogalmaztam és ez nincs mindig összhangban azzal, hogy szubjektíven mi kell nekik, mire van igényük. Ezért amit alkotunk, nincs mindig szinkronban például az ő tetszésükkel. Márpedig nem lehet nagyon élesre feszíteni a viszonyt szubjektív szükségleteik és a között, ami kell nekik.

Útjelzőket adni

Az első válasz-kísérletemnél máris jelentkezik tehát egy ellentmondás. Azt mondják a pszichológusok — és biztosan igazuk van —, hogy gyermek- és ifjúkorban kell felhalmozni azokat az emberi energiákat, amelyekből majd meríteni lehet, talán egy életen át. Ehhez a pszichológusi véleményhez képest — minden bizonnyal maximalista vagy utópista leszek — azt mondom, hogy a nevelésnek és a gyermekkultúrának nem elég ilyen emberi energiákat felhalmozni, hiszen minden energiataralék kifogyhat a használatban. Ez is. Hanem a hasonlatnál maradva, azt gondolom, hogy olyan erőművet kellene felépíteni, amely működik és új meg új energiákat képes termelni bennük azokban a helyzetekben, konfliktusokban, amelyeket ma még előre se látunk. Az a véleményem, hogy ilyen maximalista elvárásokkal, igényekkel csak akkor lehet nekivágni annak, hogy gyermekek számára

kultúrát alkossunk, ha ráadásul figyelembe vesszük — mert nem lehet nem figyelembe venni —, hogy a gyerekeknél és a fiataloknál egyszerre egy drámai belső világgal kell számot vetni és egy drámai külső világgal. Ezt a drámaiságot pedig nem lehet megszelídíteni, nem lehet eltompítani, de rendet kell vinnünk ebbe a valóságba, meg kell fosztanunk kaotikus jellegétől. Mert az, ami a gyermek és a fiatal ember tudatát talán a legsúlyosabban fenyegeti — nem a viharok, nem a konfliktusok, hanem a kaotikum. Eltűntetni teljességgel nem tudjuk, de világító testeket, útjelzőket, fogódzókat elhelyezni benne, ehhez nagyon nagy igényű kulturális alkotások szükségesek. A gyermekek és fiatalok pedig — szilárd meggyőződéseim szerint — fogékonyabbak, befogadóképesüek tágabb, elasztikusabb, mint a miénk.

Sok mindent talán nem tudnak a világról. De kevesebb *hamisat* tudnak a világról. Ez pedig nagy esély azok számára, akik a gyermekkultúra alkotói. Nem kell tehát eleve olyan hamis szükségletekkel számolni, amelyeket sajnos számba kell venni azoknál, akik főműsoridőben akarnak vetíteni a nagyközönségnek és ráadásul azt szeretnék, hogy a tömegkommunikációs intézet magas tetszési indexet mutasson ki műsoraikról.

Nem csekély feszültséget jelent, hogy a gyermekkultúrának úgy kell szólni az értelemhez, a gyermekértelemhez, hogy ne az érzelmek, ne a képzelet ellenében szóljon. Hogy ez a kultúra elősegítse azt a dialógust, azt a világgal folytatott párbeszédet, amely egészen tág értelemben a gyermeki személyiségnek a kialakítója. Nem verbális párbeszédre gondolok, természetesen. De tagolt szavakat, gesztusokat lehet és kell nyújtani az ilyen típusú, személyiséget alakító párbeszédhez, mert ma súlyosabban terheli alig befogadható üzenetözönével a világ ezt a gyermektudatot, mint valaha. Üzenetözönről beszélek, zuhatagról is beszélhetnék — joggal, és hogyha nincs

ott rendet teremtő erőként a kultúra, méghozzá legerőteljesebb és legigazabb eszközeivel, akkor csak fokozódik az a zavar, amely minden gyermeki léleknek a zavara, szembekeverülve a nehezen megnevezhető világgal. A gyerekek nem Oidipusok, nem tudnak egyedül megvívni a szfinxszel, nem tudják önerejükből megfejteni azokat a talányokat, melyekkel a világ benépesült. Ezt a megnevező funkciót nekiünk kell vállalnunk. Térképet úgysem adhatunk a kezükbe arról a valóságról, amelyben majd tíz, húsz, harminc év múlva élni fognak, de történelmi, erkölcsi, művészi útjelzőket a gyermekkultúra adhat, és kell adnia minden gyereki számára.

A gyermek sem független

Nem ígérem, hogy a szó szoros értelmében záró és összegező előadást fogok tartani, inkább problémákat próbálok meg fölvetni, sőt, netán elvi kérdéseket, és ezekre fogom rámérni — bár elég szigorú koordináta ez — az itt látott műsorokat. Azt hiszem, hogy öt nap alatt nemcsak műsorban volt gazdag szünet, hanem kritikaszünet is volt. Ezt azzal a reménnyel mondom, hogy a begyűjtött, leszüretelt kritikákon az alkotók nem akarnak majd lábbal taposni, ahogy azt a szőlőn szokták szünet után.

Bevezetesként azt kérdezem magunktól, vajon Babits Mihály, aki a Halál fiai egyik passzusában azt írja, hogy szavak helyett jó lenne képet adni az élményre éhes, mohó kis gyermekléleknek, elismételné-e ezeket a szavakat, ha ma, a televízió korszakában élne? Minden bizonnyal problematikusabbnak látná ezt az igényt. Éppen ezért, ha már az ő szavait idéztem az élményre éhes, mohó gyermeklélekről, előadásom első kérdésének azt választom, ami itt a vitában föl-fölmerült, és amit úgy fogalmazhatnék meg, hogy létezik-e a Gyermek? Létezik-e ebben az elvontságban, és erre a nagybetűvel írt Gyermekre kell-e gondolnunk akkor,

amikor műsorokat alkotunk, vagy amikor ezeket megítéljük? Azt hiszem, a gyermekről is azt kell mondanunk, amit Marx az emberről ír, hogy nem világon kívüli kuksoló lény. Mint ilyen, nem létezik. Nem él a történelmen kívül, attól függetlenül. Azok a gyermeklélektani törvényszerűségek, amelyeket nem vitatok, vagy akár azok a törvényszerűségek, amelyeket szakértők a gyermekrajzok fejlődéséről leírnak, nyilván helytállóak. De ki ne tudná, hogy a Hirosimában életben maradt gyerekek egészen másként rajzoltak, függetlenül a fejlődéslelektani törvényektől, mint azok a gyerekek, akiket most láttunk rajzolni, itt a kőszegi aszfalton. Ha tehát gyermekről beszélünk, akkor olyan lényre kell gondolnunk, akinek gyermeki mivoltát meghatározza az a mikrovilág, amelyben él, s amelyen keresztül behatol az ő mohó és fenyegetett lelkébe a tágasabb makrovilág. Ettől elvonatkoztatva nem közeledhetünk hozzá. De itt máris felmerül egy korunkbeli sajátosság. A tág világ sokkal kivédhetetlenebbül van jelen a mai gyermek, a Magyarországon itt és most élő gyermek számára, mint valaha, méghozzá tudatát ostromolva. Miért használom azt a kifejezést, hogy „kivédhetetlen”? Talán védeni kellene ettől? Nem. Azt gondolom, hogy nem lehet és nem kell védeni. De tudnunk kell, ha valaki a múlt században született Iszkázon, az ötvenéves kora körül nyilván nem úgy beszélne korai éveiről, ahogyan Ágh István beszél, az itt látott filmen. A múlt században Iszkáz-jellegű községbe úgy lehetett beleszületni, mint természetes közösségbe, hogy ott természetadta módon, készen álltak a válaszok a gyermeklélek kérdéseire. Volt tehát a mikrovilágnak egy fajta védettsége, amelyben a tágabb világot kevésbé érezte be. Nincs okunk erről nosztalgiával szólni. Azt hiszem, hogy nagyon együgyű dolog visszasóvárogni az egyszerűbb, primitívebb múltat. De ennél is indokolatlanabbnak, alaptalanabbnak tartom azt hinni, hogy az emberi fejlődés megáll azon a fokon, amelyen

ma vagyunk. Nem vagyok híve tehát a jövőtlen szemléletnek sem. Egy bizonyos — és ezt már említettem —, hogy a gyermekkultúrának nagyon fontos feladata fogódzókat adni, mert amit idáig mondtam, az is arról vall, hogy az életmintáknak olyan sokféleségével találkozok ma egy gyermek, hogy ezek között eligazodni, majd pedig választani, kiszűrni a választandókat, az értékeset, ma nehezebb feladat, mint valaha volt.

Az a tény, hogy az életminták lényegesen nagyobb sokféleségével találja magát szemben a gyermek, a fejlődés evidens következménye. A beleszületés véletlene, ha nem is szűnt meg hatni, de már nem állítja rá fatálisan egy sárpályára az embert. Nem negatívum ez, ugyanakkor orientációs problémákat okoz. A valóság nem szól tagoltan a gyermekhez. Ama emlegetett párbeszéd a gyermek és a külvilág között ezért is rendezendő többek közt a gyermekkultúra által. A világ szava kevésbé artikulált. Kőszegi példával élve, ha az ember itt elaludni készül, egyszerre hall cigányzenét, diszkót és harangok zúgását. Könnyű a felnőttnek, aki tudja, hogy mit is jelent a harangszó, akinek van arról elgondolása, hogy vajon mi fán terem a diszkó és miért van szükségük az embereknek a magyar nótákra. De ez csak egy példa arra, hogy nem könnyen érthető az a szó, amellyel a valóság ma a gyerek felé fordul.

Az a véleményem tehát, hogy mind ezeket a körülményeket figyelembe véve, létezik gyermek, de nem nagybetűvel írva, nem abszolutizálva, a társadalmi kontextusból kiszakítva, fétisizálva. De kritikai megjegyzésként, vitáinkat illetően azt is hozzátésem: azért ne is profanizáljuk a gyerekeket. Ne fozsuk meg az őket megillető varázslatosságtól, ne lássuk bennük önmagunk kicsinyített mását! Egyet-érték azokkal, akik azt mondják, hogy a gyerekek is használnak sztereotípiákat. Hogyne használnának! Szocializáljuk őket, tehát sztereotípiákra is tanítjuk. A gyerekek is szere-

tik bizony a giccset. De mindezekre hivatkozván ne csináljunk ebből tudva-tudattalanul, de inkább tudattalanul öngazolást. Én azt szeretném — lehet, hogy ez naivitás, vagy egyesesen gyermekies kívánság —, ha Magyarországon sokkal nagyobb gyerek-kultusz lenne, de ehhez hinni kell a gyermek nagyobb, tágabb esélyeiben. Az hiszem, hogy nem fetisizálok a gyermeket, ha azt mondom, lehetőségeiben, kibontakozási lehetőségeiben kitüntetett módon gazdag lény. Hiszen még nem filmkritikus, még nem filozófus, de még minden lehet belőle. Ennél jobb szakmát, ennél jobb foglalkozást is választhat magának. Maga az ember is befejezetlen lény, nem hézagmentesen determinált, hanem plasztikus, és ama hézagokba nagyon termékeny impulzusok épülhetnek be. De azért ez a nyitottság közel sem akkora a felnőttek esetében, mint a gyermekeknél. A gyermeki érdeklődésben például sokkal nagyobb az univerzalitás, és erre az elementáris, egyetemes tág érdeklődésre kell építeni, ezt még inkább tágítani kell, nem pedig siettetni a beszűkülését.

A gyermek egyszerre naiv és sokat értő, sokat tudó. Gondoljunk *Proustra* vagy *Tolsztoj* gyermekkoráról írt önéletrajzi regényére, ahol azt írja, hogy „én gyermekkoromban a legtöbbet sírtam. Sírtam a szeretettől, sírtam a haragtól, sírtam a szegyenkezéstől, sírtam attól, amit kihallottam a felnőttek beszélgetéseiből...”. Vagy *Gottfried Keller* Zöld Henrikjére is gondolhatunk. Aki azt a csodálatos dolgot írja önmagáról, saját gyerekkoráról, hogy „mint az antik drámákban a kar, úgy jártam-keltem az életben. Részt is vettem a dolgokban, meg kívül is álltam, aztán a benyomásokat összeszedtem, vittem magammal szobám sötétjébe és álom-má szóttam. De a saját életemmel is összeszóttam ezeket a benyomásokat.” Sokat-értés, mohóság, gyermeki bölcsesség és naivitás együtt vannak jelen. A gyermek bizonyos értelemben, bár ezt nagyon nehéz kifejtetni, *komolyabb*, mint mi vagyunk.

Egy történetet fogok elmondani egy tizenéves gyerekről. A történet nem tegnapi, megvan már tízéves. — A tizenéves gyermek felnőtt műsort nézett a televízióban, méghozzá a Gogol *Köpenyéből* készült tévéjátékot, amely nem minden művészi humor nélkül ábrázolja Akakij Akakijevics figuráját. S egyszerre csak az történt, hogy a gyerek eltűnt a szobából. Amikor édesanyja keresésére indult, és megtalálta őt keservesen sírva a konyhában, kérdezte, hogy miért sír? Először azt gondolta — a kevesebbet tudó felnőtt —, hogy talán Akakij Akakijevics szomorú sorsa szomorította el. Nem, nem volt ilyen banális egyszerű a dolog. A gyerek azt válaszolta: azért sír, mert a felnőtt nevetnek. Nevetnek Akakij Akakijevicsen. S ez nagyon mély értelmű válasz. Mert ha van is az Akakij figurában komikus mozzanat, a gyerekeknek van igaza, ha bántja ennek a kisembernek szóló, fölényes felnőtt nevetés. Azt hiszem, hogy ezt a példát az Akakij Akakijevicsel és a gyerekekkel, aki sirt, mert nevettek rajta, nem mondtam volna el, ha nem szűrt volna szíven az, hogy itt a kőszegi gyerekekkel folytatott beszélgetésben elhangzott az a mondat, hogy a Kivirágzott a nádpálca azért nem tetszett — mondta az egyik kisgyerek —, mert nem egy „nagy” emberről szólt. Mindnyájunk bűne, a televíziónak is bűne, de mindnyájunknak, akik a neveléssel foglalkozunk, komoly vétküink, ha egy gyerek ilyet mond, ha úgy gondolja — most teljesen elvonatkoztatva attól, hogy tudja vagy nem, hogy Ágh István költő —, hogy portré-szerű film csak „nagy” emberről készíthető. Egyáltalán, ha az emberi nagyságot valamiféle hírességhez kötik, ha a képernyőn való megjelenés premier planban vagy nem premier planban egy így felfogott nagysághoz, és nem egy egészen másként, sokkal tisztességesebben fölfogott emberi nagysághoz kötődik a szemükben.

Ez lenne tehát rövid válaszom arra a kérdésre, hogy létezik-e a gyermek, s ha igen, milyen értelemben.

A megismerés szükséglete

Rátérek arra a problémára, hogy a hatások rendkívüli sokféleségének kitett gyermekek, az itt látott műsorok alapján mennyiben segítjük mi tájékozódni, és fogódzókat találni. Dicsérni fogom a szemlén látott műsorokat, mert tudást, megismerést, érteni tudást akarnak nyújtani. Úgy gondolom, hogy legtöbbjük — durva kategorizálással — ismeretterjesztő jellegűnek nevezhető, s ez nagyon helyes. Mert ahhoz, hogy eligazodjunk a világban, sok mindent kell ismerni, érteni, megérteni. Még hozzá fölfedezve megérteni, örülve megérteni, ez hallatlanul fontos. Mert ha a megismeréshez öröm társul, akkor szükségletté válik. És elültetni a megismerés iránti szükségletet sokkal fontosabb, mint tonnányi ismeretet adni. Mert a tonnányi ismeret — fogyóanyag, elpárolog, elfelejtjük, de ki felejt el egy szükségletet? Ahogy a szomjúságot nem lehet elfelejteni, úgy egy sajátunkká vált szükségletet sem. Nem szólva arról, hogy a szükségletnek megvan az a nagyszerű tulajdonsága, hogy nem is feleződik, miként egy ismeret. Megőrzi azt a hajtóerjét, impulzus-szerepét, amely megszületése pillanatában megvolt. Talán ez az oka annak, hogy a legjobb műsorokban úgy éreztem, az ismeretterjesztő szándék elfelejthető. Mert nyújtott ismereteket például a *Játékszüret* is, de nem éreztük durván célzottak. Azt hiszem, minden olyan felnőtt, aki még bizonyos vonatkozásban gyerek maradt, ott volt, vagy ott szeretett volna lenni a mesepadláson. A játékot itt nem *eljátszották* a Játékszüret résztvevői. A játék nem is keret volt, hanem a hangneme, a tónusa mindannak, amit láttunk. Ez adta a képzetet állandó jelenlétét. Nagyon nagy örömmel ismerkedtem meg dr. Ókorral, még akkor is, ha netán igaza volt annak a hozzászólónak, aki nem látta a pontos funkcióját. De hiszen ez hozzátartozik a játékhoz, hogy nincs mindennek funkciója, hogy lehetséges az öncélúság is, mert enélkül nincsen önfeledtség, nincs meg az a mesevarázs, ami megvolt a Játékszüretben.

Az, ami a valóságtól a legtávolibb, mert meseszerű, az kerül legközelebb a gyerekekhez. Rádióaktív személyiségek szerepeltek itt — nem tudok mást mondani Lavena Péterről sem —, akik az együttlét, az együtt felfedezés örömét sugározzák magukból, trükkök nélkül, rafinéria nélkül, a közös létezés természetességével. Kiemelem, sőt magásra emelem az itt látottak közül egyik kedvenc műsoromat, a *Vízipók csodapók*-ot. Hatperces műsor volt, és én arra fogom ragadtatni magam, hogy még világnézeti tartalmakat is fel fogok fedezni ebben a műsorban. Végtelenül tetszettek nekem a benne szereplő állatocskák, amelyek a valóságban nagyon picik, nem szépek, de annyira rokonszenves *belső* tulajdonságaik vannak, hogy felejtetik külső rútságaikat. És nem akármilyen *belső* tulajdonságok ezek. Képesek például leküzdeni előítéleteiket. Hol vagyunk mi ezektől a pókoktól? Joggal csodapók ez a pók. Elmennek a föld alatt lakó tücsökhöz és képesek elhinni, hogy ez a rút kis állat szereti a zenét, és szép nyári esteken még repülni is szokott. Egyáltalán, ezek a lények képesek megérteni egy más fajtabélit. Márpedig a mi korunk sokfélért érteni és megérteni tudó embereket kíván. Hihetetlen fontos dolog ez. Éppen azért, mert nem homogén, nem zárt, természetes közösségekbe születünk bele, mert nem tudjuk másként befogadni és elrendezni azt, ami ér minket, csak egyfajta sokfélért érteni, befogadni tudó magatartással. Ebben a tartalomban — és didaktikus lóláb nélkül jelenlevő tartalomban — nagyon pozitív és igaz világnézeti jelzőtáblát is felfedezek. Magunknak is javasolnám, hogy legyünk a szó új értelmében is hasonlatosabbak a csodapókokhoz.

Hasonlóképpen igen jónak tartom a *Testünk* című műsort. Itt egy érdekes problémával találkozunk, mégpedig az-za, hogy ez a film nem feleltette, hogy ismeretet nyújt. Talán éppen azzal emelkedik ki, hogy puritán módon koncentráll arra a tudásra, amit nyújtani akar. Hogy — erős kifejezést

használva — nem hord össze hetet, havat ahhoz, hogy végül saját témájáról is mondjon valamit. Nem zenésít meg mindent, hanem nagyon „gerincesen” közvetít tudást; ettől puritán és gerinces ez a műsor, és nemcsak azért, mert az emberi gerincről is szó van benne. Olykor az ismeretterjesztő szándék szándékos feledtetését is baj túlzásba vinni. Nem kell szégyellni és nem kell takargatni, hogy mi most tudást közvetítünk. Mert az a sok minden, amivel feledtetjük — zene-bona, dramatizálás, játék — lehet, hogy néha színesebb teszi, de talán az igazságának árt.

Ismeretet említettem és tudást. A tudás több, mint az ismeret. A gondolat pedig több, mint a tudás. S az igazság mindegyiknél több. A tudás nem megfejtja a titkokat, hanem megvilágítja. De nem tünteti el! A fizika rengeteget tud az elektromos jelenségekről. De egy fizikus hallgató mesélte, hogy vizsgán a tanára, kiváló fizikusunk, miután jól felelt a kérdésekre, megkérdezte tőle: mondja meg, hogy mi az elektromosság. Ő megpróbált rá válaszolni, a tanár azonban félbeszakította mondván, „ne folytassa, én nem tudom”. Sok mindent tudunk az elektromos jelenségekről, de azt, hogy *mi* az elektromosság, és ezt a titok-jelleget a gyermek számára készült ismeretterjesztésnek, ha ugyan jó ez a szó, nem kell felszámolni.

Most pedig engedjenek meg egy erősen kritikus észrevételt az ismeretterjesztő műsorokaként. Dickens-től kölcsönzött szavakkal fogom magam kifejezni. Nehéz idők című művében szerepel egy tanító, akiről azt mondja Dickens, hogy olyan volt, mint holmi ágyú, torkig töltve tényekkel, készen arra, hogy kilője a gyerekeket a gonosz képzelgésből, s ezzel együtt a gyermekkorból. Tegyük a tények helyébe ismereteket vagy információkat, s akkor én azt kérdezem, hogy vajon nem változik-e olykor a televízió holmi ágyúvá, mely torkig van töltve információval és készen áll arra, hogy ezeket mind ránk lője.

Még mást is mond erről a tanítóról Dickens. Azt mondja, hogy az iskolai osztályban úgy állt a gyerekek előtt, hogy körülnézett rajtuk, mint edények fennsíkján, amely edények készen állnak arra, hogy csordultig töltsék őket a tények pintjeivel. Mint veszélyt, enlítem ezt. Azért tetszett a *Perpetuum Mobile* és a *Fürkész* itt látott műsora, mert nemcsak nagy mennyiségű ismeretet kaptunk ezekből, hanem a süket szobával, meg a zengő szobával, ezekkel az ember által alkotott titkokkal nem tüntette el azokat a rejtelmeket, amelyeknek a létéről tudni kell, hogy megismerő szükségletünk ki ne haljon, hogy ezt ki ne oltuk.

Mégis van valami, ami sokkal nehezebb az ismeretterjesztésnél. Gondolatterjesztésnek nevezném. És azt hiszem, hogy csodálatos dolog lenne, ha az ismeretterjesztő műsorok egyike-másika, miként ezt a Vízipókról mondtam, vállalkozna arra, hogy megérinti, nem megválaszolja, de megérinti a gyerekeket foglalkoztató „nagy” kérdéseket. Miért van a világ? Miért végtelen a világ? — ezeket a kérdéseket természetesen nem lehet megválaszolni. De elektromos kapcsolatot lehet teremteni ismeretek és gondolatok között. Részkérdések, részválaszok és az egészre irányító nagy kérdések és nagy válaszkísérletek között. S ez már közelítene a gondolatterjesztéshez.

Történelem inkognitóban

Ismeretről, tudásról beszéltem. S most elérkeztem egy másik nagy problémához, a történelemről, a múlttól való tudás problémájához. Teljes joggal vetették ezt fel többen is. Valaki azt mondta, hogy a jelen, az rendben van, itt élünk, ezt ismerjük. Lehet, hogy nem pontosan így mondta. De hát a múltat... Azzal kezdeném: én nem hiszem, hogy azért, mert benne élünk a jelenben, ismerjük is. Talán éppen azért nehéz ismerni a jelent, mert benne élünk, mert nehéz belőle kidugni a fejünket. A görögök úgy vélték,

hogy a múltat és a jövőt meg lehet ismerni a halandóknak is, a jelent csak az isteneknek. Persze, muszáj a jelent is ismerni, sőt, az egész múltproblémáról azért beszélek, mert múltismeret nélkül nem lehet a jelent ismerni. A múltat nemcsak a múltért, hanem a jelenért kell megérteni. Furcsa talán a kifejezés, de úgy gondolom, hogy csak „visszaszámlálva” lehet a múltat ismerni. És ehhez a visszaszámláláshoz hiányoznak a számjegyek. Itt kihagyások vannak, amelyek miatt elakad ez a visszaszámlálás.

Néhány evidenciát mondok el. Olyan egyszerű dolgokra gondolok, hogy a természetnek is van története, múltja. De nincsen emlékezete. És nincs történelme. Ez alapvető, enélkül nem lehet a múltismeret problémájához közeledni. A tücsököknek nincs is szükségük történelemismeretre. A huszadik századi mezei tücsök (miként a lőtücsök) ugyanúgy élnek, mint a tizenkilencedik századi tücsök és bogarak. Nincs történelmük. Biológiailag öröklik mindazt, ami ahhoz kell, hogy tücsökmódra leéljék az életüket. Mi, emberek nem így vagyunk. Mi nem tudjuk embermódra leélni az életünket, ha a biológiai örökségre hagyatkozunk, mert emberi mivoltunknak csak a *lehetőségét* örököljük. Nekünk társadalmilag kell örökölni. Az egész nevelés nem más, mint ez az átörökítés. Voltaképpen a nevelés történelemfilozófiai köldetés. Nem pedig az, hogy sorakoztatunk, hogy házi- rendet írunk és betartatjuk. A feladat egy nagy, folyamatos átörökítés. Amikor az anya megtanítja a gyereket pohárból inni, akkor történelmet örökít át. Tehát nemcsak akkor, amikor Mátyás királyról mesél. Mert történelmi képesség és szükséglet van abban, hogy pohárból iszunk. A köcsögben, ahogy Somogyi József mondta, történelem van lecsapódva, eltárgyasulva. Ha történelmet mondunk, ne az iskolák történelem tantárgyára gondoljunk csupán. Ez mérhetetlenül tágabb, hiszen minden történelem. A gesztusainkban, a metakommunikatív közléseininkben, természeti tájainkban is a törté-

ténelem van jelen. A múltelsajátítás — az emberi szükségletek és képességek elsajátítása, a jelen pedig a múlt elemeiből támad. Miért vált ez mégis problematikussá? Úgy gondolom, azért, mert olyan korban élünk, amikor itt, Magyarországon egy hosszú ideig késleltetett társadalmi fejlődés vagy stagnálás után kellett emberöltőnyi időbe préselve behozni, vagy megpróbálni behozni ezt a késleltetettséget. Nagy változásokat élt meg ez a társadalom a feudalizmuson túllépve és mégsem egészen egészen túllépve, a polgári viszonyokon túllépve és mégsem egészen túllépve. Olyan váltások zajlottak le, amelyek egy sor tradíció alól kihúzták a talajt. Ezen tradíciók egy részéért nem kár, másokért kár. De a tradícióvesztés mindenképpen okoz egy értékorientációs bizonytalanságot. A tradíció stabil — mert nem kell racionálisan megindokolni. Ha egy tradíció vezet egy magatartásban, akkor elég azt mondani, hogy azért cselekszünk így, mert az ősök is így cselekedtek. És éppen ez, hogy nem szorol racionális magyarázatra, hogy abszolút folytatás van a tradícióban, ez adja azt ez erejét, hogy létrejönni sem enged olyan problémákat, amelyek aztán élesen jelentkeznek, amikor ezek a tradíciók repedeznek. Progresszív folyamat eredménye az, hogy tradícióvesztés van, tehát itt nincs helye nosztalgianak. De a progresszív és pozitív folyamatoknak is vannak negatív mellékhatásai, akár csak a legjobb gyógyszereknek, és ezek egyike, a minket leginkább érintő, az értékorientációs bizonytalanság. Ehhez járul, hogy a középnemzedékben és az idősebb nemzedékben egyfajta történelmi „hallgatagság”, egyfajta tartózkodás él, attól, hogy a tananyag-szerűen vagy a tömegkommunikáció útjain, csatornáin keresztül átadottakat megerősítsék a *személyes tapasztalat*átadása hitelével, életszerűvé tegyék és biztosítsák, hogy ezek valóban áttevődjenek a felnövekvő nemzedék tudatába. Ennek a történelmi hallgatagságnak nagyon sok oka van, meg lehet érteni. Hiszen elejétől végig nem is gondoltuk át, nem artikuláltuk a vál-

tások egymásutánját. A történelem nagyon sokszor inkognitóban lép be az emberi sorsokba. Nem lehet tudni, hogy „ő” lépett be. És ez az inkognitóban belépő történelem a fiatalok életében tovább járja a maga útját, megnevezetlenül, anonym módon, mert egy harmincéves ember életében nem harminc év történelem van jelen, hanem kétszer vagy háromszor annyi. Sokadiziglen hat a történelem.

Azt mondják a zenepedagógusok, hogy tulajdonképpen nincsen botfűl. Csak olyan gyerek van, aki azért lesz botfűlű, mert zenei neveléséből valami lényeges, elementáris mozzanat kimaradt. Azt hiszem, hogy történelmi botfűlőség sincs, hanem vannak ilyen kihagyások, nagy staccatók, és ez okozza, hogy a történelmi tudat nem felel meg az objektív igényeknek. Ha történelmi tudatról beszélek, akkor magától értetődően ebben rendkívül jelentős helyet foglal el a nemzeti történelem, de nem elszakítva az egyetemes történelemtől, mert képtelenség izoláltan megérteni a nemzeti történelmet. A nemzetek történelme, a népek sorsa össze van kötve, ezért az ilyen elválasztások teljesen objektív okokból nem keresztelhetőek.

Még egyetlen gondolatot a múltról: Mohos Sándor kollégánk rokonszenves és okos hozzászólásában azt mondta, hogy ne felejtsük el a hétköznapi szerepét a történelemben. Én mélyen egyetérték vele, a történelem alapvetően a hétköznapiakban készül. Azt sem tartanám jónak, ha emiatt Mátyás királyt és Kinizsi Pált mellőznénk. A mértéket kell megtalálni. De történelem akkor is készül, amikor Európában meghonosítják a rizst vagy a cseresznyefát. Azok készítik, azok a milliók, akik nem gondolnak arra, hogy történelmet csinálnak. Ezt az arányt, ezt a mértéket megtalálni az úgynevezett nagy személyiségek és a hétköznapiakban élő milliók tevékenysége között, azt hiszem, hogy ez az új történetírás és az új történelemalkotás egyik nagy feladata. A televízió itt látott gyermekműsora ezzel sem adós telje-

sen. Mert igenis tradíciókat őriz a *Csepű, lapu, gongyola*, és a számomra nagyon kedves *Bolondságok* című film is, mely humorral, nevetve búcsúztatja a múlt iskoláját, de elénk tárja azt az emlékezés prizmáján keresztül. Igenis látunk köcsögöt a képernyőn, amelyben a múlt van jelen, és amely kedves számunkra, nem mondhatom, hogy teljességgel adós lenne a televízió.

Minden ember több ember

Amire azonban most áttérek, ott már nagy adósságai vannak a televíziónak. Ha igaz az, hogy ez az egész múltismeret azért fontos, hogy a gyerekeknek, tizenéveseknek, kamaszoknak legyen jelenismeretük, akkor el kell mondanom, hogy ezzel bizony rosszul állunk. Nagyon rosszul. Mintha a dramatikai műsorok alkotói úgy gondolnák, hogy jobb nem szembe nézni, de főleg nem farkasszemet nézni a jelen drámaival. Az itt látott dramatikai műsorok nem drámaiak, miközben a valóság az. Annak ellenére, hogy szeretem a humort, hogy az *Ahol tud segíten* a *Közös kutyában* is nagyon örülök a humornak, és annak is örülök, hogy a Négy évszak nevet viselő állami vállalatunknak nemcsak maszkek konkurrensen van, hanem a *Dongó órs* is beállt konkurrensnek, nem szeretem, ha kizárólag tánclépésekben mozognak a gyerekek, ha végül is minden idilli. Nem lenne baj, hogyha lenne néhány ilyen műsor, ahol idill van, ahol a Négy évszakkal konkurrálnak és palacsintát meg pogácsát esznek (nem lenne baj, hogyha más is lenne). De itt is a mértékkel van baj. A valóság nem igazolja ezt a mértéket. Ellenpéldaként kiemelek egy olyan drámai műsort, amelyet minden további nélkül dicsérni akarok. Dicsérni, azért a pusztán tényért, hogy gyermekportrét adott. Gyermeket, aki nem egy a sok közül, ugyanolyan tánclépésekkel, ugyanolyan zenére lépkedő, hanem gyermekarc, gyermekors *közéletből*. Ez már önmagában, ha nem lenne ennek a portrénak ezen túlmuta-

tó jelentése, akkor is érték lenne. A gyermekarc önmagában is megrázó lehet, Ráday Mihály utalt erre; ő azt tanulta a főiskolán, hogy milyen fontos fényképezni egy emberarcot. Igen, a gyermekműsorokat nézve sok élményt nyújtottak a gyermekarcok, például a zenei műsorokban. Bár semmi bajom a muskátlikkal, de a *Viva la musicában* ezeknél a muskátliknál sokkal nagyobb élmény volt néhány gyermekarc. Az ép gyerekek szépek, de ha énekelnek, még sokkal szebbek. Az éneklő gyerekek attól szebb, hogy énekelve az ember szabadabb. És érdemes az éneklő arcokat fényképezni, mert azok muskátli nélkül is nagyon szépek.

Visszatérve a *Fekete báránnyra*. Itt komolyság van, itt drámát sejtünk. Ez a dráma nincs erősen kontúrozva, amit az első megtekintés után hibának tartottam, de miután megnéztem másodsor, rájöttem, hogy ez inkább érdeme. Mert ennek a gyerekek titka van, és az alkotó tiszteltben tartja a titkot, amit olyan nehezen tudunk tiszteltben tartani. Ez a film ismét elmondhatóvá teszi azokat az iskoláinkban nehezen elmondható Ady-sorokat, hogy:

„Vagyok, mint minden ember: fenség,
Észak-fok, titok, idegenség.”

Ezért jó, hogy nem kontúroz élesebben. Termékeny hiány ez, fölé lehet hajolni és faggatni lehet, hogy mi is van ezzel a gyerekekkel. Ez a faggathatóság minden történet legfőbb ereje. A történet nem sztori, nem cselekményekben, fordulatokban gazdag filmsztori, hanem a legősibb dolog a világon. Amit mítosznak hívunk, az sem más, mint történet. Az emberiség nem élhet ilyen alaptörténetek nélkül, hogy élt egyszer Jákob, akinek született Rachel-től egy József nevű fia. És történt ezzel a Józseffel... Nos, itt történet van, amely faggatható és nem információ. A hír-információ újdonságának megszűnésével együtt kiszalad a világból, eltűnik a tudatból. De a történet

nem információ, mert a történetben nincs minden megfejtve. És ha egy történetet elmondunk, igazi történetet, alaptörténetet, akkor száz év múlva is törhetik az emberek a fejüket, mint ahogy ma is törhetjük a fejünket azon, hogy amikor elküldé az Úr Jónást, hogy menjen a bűnös városokba, akkor vajon miért futott el ő az Úr parancsa elől Tarsisba. És sohasem fogunk tudni erre végleges választ adni, hála istennek; ezért tudta Babits megírni a Jónás könyvét. És ezért lehet majd ezt végtelen sokszor újra írni.

De végül is hogyan értelmezem azt a problémát, amit a Fekete bárány felvet? Itt nem egyszerűen arról van szó, hogy íme egy gyerek, aki deviáns. Egyáltalán nem a devianciára helyezném a hangsúlyt. Különben is nagy baj az, hogy olyan könnyen nevezünk deviánsnak gyerekeket, mert ezzel stigmatizáljuk őket, ők pedig hallgatni fognak a stigmára, s azzá válnak. Egyszerűen azt mondanám, hogy ez a gyerek autonóm, magányos és független egyszerre, aki tudna létezni egy olyan közösségben, amely megadná neki a jogot ehhez az autonómiához. Nem közösséggellenes ez a gyerek. Csak egy olyan közösségben devial, amely az ő autonómiájához nem adja meg neki a jogot. Hiszen harapófogóval szedték ki belőle merő jóindulatból a titkát, és merő jóindulatból nyomozóként vallatja őt a nevelője. Autonómiája veszélyeztetve van, ezért ezt őrizni bátorság. Tulajdonképpen nemcsak Véték Norbert a hőse ennek a filmnek, hanem hőse az a kislány, aki elmeri magáról mondani, hogy „ő nem meri a véleményét megmondani”. Nem csak ahhoz kell bátorság, hogy meg merjük mondani a véleményünket, ahhoz talán még nagyobb bátorság kell, hogy meg merjük mondani, mihez nincsen bátorságunk. Ez a bátorság kezdete, itt születik a bátorság.

Hallatlanul figyelmeztető ez a mű, azt hiszem, korunknak, a társadalom fejlődésének egy sürgető problémáját mutatja fel. Végtelenül leegyszerűsítve fogtuk fel és gyakoroltuk azt, amit kö-

zösségteremtésnek hívtunk. Azt mondtuk, hogy a szocializmus közösségi társadalom, ami azt jelentené, hogy eleve adva vannak a közösségek, csakhogy ez nem igaz: teremteni kell őket. Közösségteremtő társadalomban élünk, ahhoz viszont, hogy igazi közösségek szülessenek, az szükséges, hogy megadják az egyénnek az autonómiához való jogot, s ne bornírt módon, alkatrészekként kezeljék az egyént. Csakhogy erre nem szoktunk odafigyelni. Tíz közösséget alkotó ember éppen azért nagyobb érték, mint tíz egymás mellett létező egyén, mert *kiegészítik* egymást, és azáltal egészíthetik ki, hogy képesek társulni. Az egyik rendelkezik olyan képességekkel, amelyekkel a másik nem, s így pótolják egymás hiányait. Tehát éppen egyéniség mivoltában, autonómiájában érték a másik ember; attól, *hoggy* — másik. Csakhogy nekünk nem jók a tradícióink, és ez olyan sorsdöntő társadalmi folyamatnak a kibontakozását akadályozza, mint a demokrácia. Apró despoták vagyunk mi, csak sokszor nem szoktunk ezzel szembenézni. Nagyon szívesen faragunk egymást a saját képünkre. Az isteneket az ember saját képére faragta minden időkben. Ebből annyi baj talán nem is származott, mint abból, hogy egymást is saját képünkre szeretnénk formálni.

Nagy tisztelője vagyok Makarenkónak, de azt hiszem, hogy rosszabb nevelőtestületet nem lehet elképzelni, mint egy olyat, amely húsztagú, és húsz Makarenkóból áll.

Mert hogyan is készül az egyén? Nem semmiből. Sőt, semmik vagyunk anélkül, amit másoktól kapunk, azoktól, akik előttünk éltek, és akik velünk együtt élnek. Ady egyenesen azt mondja, és tökéletesen igaza van, hogy nincs *egy* ember. Minden ember több ember. S ez nagyon fontos igazság. Az ember születik, s most egy másik költőt idézek: „Születtem, elvegyültem és kiváltam” — írja József Attila. Csak az válhat ki, aki elvegyült. Sőt hihetetlenül fontos, hogy valaki képes legyen vissza-vissza vegyülni. Ezt a fontos

korproblémát mutatja fel a Fekete bárány. És a problémák közül ez egyike azoknak, amelyekben fogódzót kell és lehet nyújtani. Világosan és egyértelműen meg kell értetnünk és nem csupán verbálisan azt, hogy az egyénnek lehet és kell, hogy legyen individualitása. Minél inkább realizálja társas mivoltát, annál gazdagabb lehet individualitásában.

Erős szó is kell

Amit a dramatikai műsorokról hiányérzetként mondtam, azt hiszem, nyilvánvalóvá teszi azt az ítéletet, hogy ezek a műsorok — az esetek többségében — nem emelkedtek művészi magaslatra. Nem azt állítom, hogy a gyermekműsorokban nem volt jelen a művészet. Nagyon szép volt a *Nevető muzsika*. Már csak azért is, mert megingt csak egy rádióaktív személyiség, egy született gyerek volt a centrum, aki ha nem is hagyta olykor megszólalni a gyerekeket, ez is csak azért volt, mert ő maga mohó, a tudásnyújtásban mohón gyermeki. Ezt egyértelmű elismerésként mondom. Ugyancsak nagyon szép volt a *Cimbora* különkiadása, és köszönetet mondok Cserhalmi-nak, amiért egy ismert József Attila verset ilyen megrázóan tudott elmondani, hogy arcizmai külön is megrendítőek voltak. Ez az irodalomtörténeti kézikönyveinkben még ma is mentegetődő szövegekkel útnak eresztett vers, mely szerint József Attila még fiatal volt, kicsit anarchista volt, most teljes művészi rehabilitációt kapott. Volt tehát művészet jelen, de keveslem a jelenlétét. Különösképpen azért, mert hiszen értékbizonytalanságról beszélünk és orientációról, a művészet pedig maga értékkvintesszencia. Mi más? A művészet az emberiség kollektív emlékezete, ellenerő a felejtéssel szemben, lévén az emberiség kollektív lelkiismerete is. A művészet értékek fényében tükröz és ítél. Nincs nagy művészet, melyben ne lenne tehát jelen az igazság. Éppen az ítélkezés igazsága,

mert nem átmeneti „itt és most” ható normák alapján ítéli, hanem iratlan, tartós paragrafusok alapján. Ezért maradnak mankók nélkül érthető, befogadható, és mély meggyőződés szerint tulajdonképpen életkori korlátoktól függetlenül befogadható az olyan alkotások, mint a Don Quijote, mint amilyenek Shakespeare alkotásai, és mint amilyen az itt nagy örömmre emlékezetünkbe idézett *Csongor és Tünde*. De nemcsak Csongor és Tünde van. Vörösmarty életművében a Zalán futásától kezdve egy sor olyan fantasztikus értékekben gazdag mű van, amelyhez tudom, hogy nagyon nehéz televíziós módon hozzányúlni, de hatalmas kincsgyűjtemény áll még előttünk. És a művészet jelentősége csak nő, mert erős a szava. Egy kicsit szegények vagyunk mi erős szavakban. Gyakran használjuk azt a közhelyet — nincs is ellene kifogásom —, hogy az embereknek jó szóra van szükségük. De hadd tegyem hozzá, hogy az a jó szó néha egy nagyon erős és kemény szó lenne, és ebben hiány van. Egyszerre kevés a megértés és a szigorúság bennünk. A megértés iránti szükséglet pedig legalább akkora a gyerekekben és a fiatalokban, mint a szigorúság iránti igény. Mert szétfolyik a világ, hogyha nincsenek határozott követelések. Ugyanakkor nem érnek semmit ezek a határozott követelések, farizeussá válnak, ha nincs mögöttük annak ki nem mondott tudása, hogy ezek teljesítéséhez mi, felnőttek is csendők és gyarlók vagyunk, de azért még teljesítendő. Baj van, ha nincs mögöttük az a megértés, hogy a teljesítésük egy sor ugyancsak jogos emberi hajlammal, vággyal, indulattal, pillanatnyi impulzussal nincs szinkronban. Ahogy a *Fókusz*ből megtanultuk, a természetben nincsen abszolút rend; az emberéletben is fennáll ez a rendhiány, és ezt tudniok kell azoknak, akik az emberélet „rendbetevésével” foglalkoznak.

Egy utolsó kérdést teszek még fel. Milyen az az önarckép, amit a felnőttek önmagukról adnak a gyermekmű-

sorokban? Rendkívül érdekes lenne — ajánlom fiatal szociológusoknak — külön témaként elemezni a gyermekműsorokból kihámozható felnőttönarcképet. Egyetlen jelzővel azt mondhatnám, hogy ez rosszkedvű önarckép. Még akkor is rosszkedvű, ha a gyermekműsorokban szereplő felnőttek igen sokat blódliznek. Talán annál rosszabb kedvű ez az önarckép. Nem jókedvűben blódliznek itt a felnőttek. Különösképpen a Nusi néni és a Zéta bácsi közötti korosztályok nincsenek jelen, vagy ha jelen vannak, akkor jelenlétükkel csak zavarják a világ úgymegzavart rendjét. Az ilyen rosszkedvű önarckép ugyanakkor nem lehet szigorú. Nem lenne kifogásom az ellen, hogy ábrázoljuk önmagunkat szigorúbban. Nem azt kérem számon, hogy fennköltebb képet fessünk önmagunkról a gyermekműsorokban. Hanem szigorúbbat inkább, de — komolyabbat. Ehelyett a felnőttek ezekben a műsorokban fontoskodón, gyáván semmilyenek, úgyszólván arc nélküliek, és ez felment. Egy Klári névre hallgató kisgyerek — a Szabó Éva által vezetett beszélgetéseken — azt mondta a *Szókimondóról*, hogy a Popper Péter *ahhoz képest, hogy felnőtt*, nagyon megértő. Én azt mondom: ahhoz képest, hogy ezeket a műsorokat felnőttek csinálták, ezek egész jó műsorok. Igen. Itt megint csak igaz volt annak a fiatal hozzászólónak, aki azt mondta, hogy van itt valami ambivalencia. Persze, felnőttek csinálják a gyermekműsorokat, ez nem lehet másképp. Ennél már nagyobb paradoxont csak azzal mondhatok, hogy egészen korszerű, igazán új iskolát csak olyan pedagógusokkal lehetne csinálni, akik sose jártak iskolába. Tehát akikben a rossz, régi sztereotípiák nem vertek gyökeret. De mit csinálunk, ez még nincs kitalálva. Egyet lehet tenni, és most én leszek naiv — ha gyermekeknek csinálunk műsort, próbáljunk meg átlényegülni. Próbáljunk kilépni saját kisszerű kötöttségeinkből. Átlényegülni attól a kötelező meggyőződéstől, hogy a gyerekeink nem reprodukálhatnak

minket. Nem tudom, hogy ezt elég komolyan vesszük-e. Sok minden lehetséges — de az nem lehet, hogy a gyerekeink ne legyenek nálunk okosabbak, bátrabbak, erősebbek, és ehhez

nem színesebb és nem érdekesebb műsorok kellenek, hanem igaz műsorok. Nem azt mondtam, hogy igazabb, mert szerintem az igazságot nem lehet fokozni.

ABSTRACT: The opening and closing lecture of the 5th Assemble of Children's Television Films at Kőszeg was held by Éva Ancsel, philosopher. This study has been written according to these lectures.